INSCRIPȚIA MONUMENTALĂ DE LA INTRAREA ÎN FORUL TRAIANIC AL SARMIZEGETUSEI. O RECONSIDERARE

Alexandru Diaconescu

Cu ceva ani în urmă îmi mărturiseam îndoiala privind lectura marii inscripții imperiale de pe *tetrapylon*-ul de la intrarea în forul traianic al Sarmizegetusei, arătând că ea poate fi interpretată fie ca inscripție de fondare şi ridicare a întregii colonii, fie ca inscripție de construcție numai a forului, totul depinzând în ultimă instanță de lectura propusă pentru numele oraşului[1]. Textul fusese publicat de Ioan Piso (în continuare prescurtat I.P.) şi apoi reluat în mai multe rânduri cu aceeaşi interpretare, conform căreia ar fi fost vorba despre o inscripție de fondare şi construcție a întregii colonii (Fig. 1)[2]. Sub imboldul colegului Coriolan Opreanu am decis să prezint aici motivele pentru care am susținut că există şi o lectură alternativă la cea avansată de I.P. În ultima sa publicație I. Piso, *L'Epigraphie* (sau *Corpus Epigraphicum*), nr. 1, în *Le forum vetus de Sarmizegetusa, I,* Bucureşti 2006, p. 211–214, citează articolul meu din *Roman Dacia* 2004, fără a lua poziție în vreun fel *vis à vis* de lectura propusă de mine, probabil fiindcă nu a considerat-o întemeiată[3]. În opinia sa inscripția de pe *tetrapylon*-ul forului Sarmizegetusei ar fi sunat astfel:

„[*Imp*(*erator*)] *Ca*[*es*(*ar*)] *Div*[*i*] *Ne*[*r*]*v*[*a*]*e f*[*ilius*] *Nerva Trai*[*a*]*n*[*us*] /
[*Aug*(*ustus*) *Germanicus*] *D*[*acicus, p*]ontif(*ex*) *max*(*imus*), *trib*(*unicia*) *pot*(*estate*) [*X i*]*m*[*p*(*erator*) *VI*,] /
[*co*(*n*)*s*(*ul*) *V, p*(*ater*) *p*(*atriae*), *col*(*oniam*) *Ulpiam Trai*]*ana*[*m Augusta*]*m Dacic*(*am*) [*Sar*]*miz*[*egetusam fecit*]".

Din capul locului trebuie precizat că din text nu s-a găsit mai mult de 30%, dar fiind vorba despre unul standard, întregirea este posibilă şi în multe puncte ea devine chiar probabilă. Soluția propusă de I.P. se bazează în esență pe propria lectură a fragmentelor existente, el apreciind

[1] DIACONESCU 2004, 92–93.

[2] ÉTIENNE/PISO/DIACONESCU 1990; PISO 1998, 134–135, 276, nr. 212 = Année Épigr. 1998, 1084; PISO/DIACONESCU 1999, 126; ÉTIENNE/PISO/DIACONESCU 2004, 87, n. 35, Pl. XIX. Textul a fost acceptat ca atare şi de PETOLESCU 2005, nr. 237.

[3] În mod inexplicabil pe coperta cartonată a volumului dedicat săpăturilor franco-române din forul traianic al Sarmizegteusei apare alt titlu şi anume: „*Colonia Dacica Sarmizegetusa, I, Le forum vetus de Sarmizegetusa, I*" şi un singur autor, I. Piso, ca şi cum el ar fi făcut toată săpătura, documentația şi desenele, şi el singur ar fi redactat raportul arheologic, care constituie esența publicației. Procedeul este eficient în ceea ce-i priveşte pe votanții domnului Tatulici, pe al cărui site I.P. apărea ca autorul unui mare volum dedicat forului Sarmizegetusei: (http://www.zecepentruromania.realitatea.net/clasament.php?cat=4&pers=IOAN%20PISO&pos=3), dar nu poate păcăli mediul academic.

că numele oraşului era la cazul acuzativ, precum şi pe analogia cu inscripția traianică de la Thamugadi, care se referă la întregul oraş şi unde predicatul este „*fecit*". Sensul ultim al interpretării sale ar fi că împăratul Traian „a făcut" (a creat) colonia Dacica Sarmizegetusa. În final, pe baza întregirii grafice, el propune chiar şi o dată pentru fondarea oraşului, anul 106 p.Chr.

În ceea ce mă priveşte, nu pot afirma că lucrurile într-adevăr nu stau aşa, chiar dacă reconstituirea lui I.P. se bazează pe o serie de erori şi inexactități. Mie mi se pare însă mult mai plauzibilă cea de a doua variantă, conform căreia inscripția s-ar referi la construirea forului şi nu la fondarea oraşului. Eu sunt înclinat să văd pe piatră numele coloniei Dacica la genitiv/dativ şi să completez părțile lipsă prin analogie cu inscripția de la Poetovio, tot o colonie traianică[4]. Totodată mă îndoiesc că o reconstituire grafică, prin excelență subiectivă, poate furniza data fondării Sarmizegetusei sau a construirii forului de piatră. În viziunea mea textul ar suna astfel (Fig. 2a.):

„[*Imp*(*erator*)] *Ca*[*es*(*ar*)] *Div*[*i*] *Ne*[*r*]*v*[*a*]*e f*[*ilius*] *Nerva Trai*[*a*]*n*[*us*] /
[*Aug*(*ustus*) *Germanicus Dacicus, p*]ontif(*ex*) *max*(*imus*), *trib*(*unicia*) *pot*(*estate*) [?? *i*]*m*[*p*(*erator*) *VI*,] /
[*co*(*n*)*s*(*ul*) *V-VI?, p*(*ater*) *p*(*atriae*), *forum col*(*oniae*) *Ulpiae Trai*]*anae Dacic*(*ae*) [*Sar*]*miz*[*egetusae dedit*]".

Demonstrația mea are mai multe etape.

Pentru început am considerat necesar să dau câteva lămuriri privind metoda de lucru şi – în legătură cu aceasta – să precizez unele aspecte referitoare la suportul monumental al textului. Apoi voi expune argumentele pentru o nouă lectură şi în final mă voi lansa într-o serie de comentarii prilejuite de noua datare a inscripției, propusă de mine.

1. Reconstituirea contextului monumental al inscripției. Câteva aspecte metodologice

În total au fost descoperite 9 fragmente (notate convențional de I.P. de la *a* la *i*), trei mai consistente (*e-f-g*) – şi care se lipesc între ele – şi cinci mai mici. Fragmentul al şaselea, *i*, este atât de mic încât poate fi integrat oriunde în text. Toate au fost găsite la nord de intrarea monumentală în for (*propylon* plus *tetrapylon*), la intersecția dintre *cardo* şi *decumanus maximus*. Zona fusese răvăşită de numeroase gropi moderne, căci a servit drept sursă pentru piatră de construcție până pe la începutul sec. XX[5]. Cum textul era scris pe blocuri de calcar oolithic, concluzia echipei de cercetare a fost că inscripția nu se găsea pe *propylon*, ale cărui coloane gigantice erau de marmură, ci pe *tetrapylon*-ul construit din acelaşi calcar. Acesta avea o deschidere de 560 cm (20 moduli de 28 cm). Intrarea avea formă de arc, cu o înălțime de 840 cm (30 moduli). Inscripția, scrisă probabil pe patru blocuri amplasate deasupra acestui arc, avea tot lungimea de 560 cm (v. mai jos).

În reconstituirea sa (Fig. 1) I.P. s-a bazat pe desene făcute la fața locului, care sunt foarte precise în ceea ce priveşte aspectul literelor, dar mai puțin exacte în privința formei blocurilor de piatră. De altfel el aprecia că inscripția a fost scrisă pe şase blocuri de piatră, fără a preciza care sunt acestea. Excepție face fragmentul h, plasat de el în extremitatea stângă a textului şi despre care afirmă că se termină cu o muchie dreaptă, care reprezintă marginea unui bloc.

De fapt cele mai consistente fragmente (*e*, *f* şi *g*) se unesc între ele constituind un singur bloc de circa 180 cm lățime şi care acoperă aproape o treime din inscripție. Latura stângă a blocului este reprezentată de marginea verticală a fragmentului g. La fel „ruptura" din fața literei E a primului fragment (*e*) are o porțiune perfect dreaptă, fiind vorba despre latura opusă a aceluiaşi bloc regulat. Nu fără oarecare surpriză am constatat la fața locului că la fragmentul *e*, se mai lipeşte

[4] MRÁV 2000, 77–94. Îi mulțumesc şi pe această cale prietenului Coriolan Opreanu pentru că mi-a semnalat şi procurat extrasul acestui articol. Vezi şi OPREANU 2006, 60.

[5] ÉTIENNE/PISO/DIACONESCU 2006, 93, fig. II/42.

un alt fragment (*d*), având în ultimul rând literele „ANA", din „[*Trai*]*ana*" şi deasupra o parte din curbura literei „O", aparţinând cuvântului „[*p*]*ontif*(*ex*)", din rândul mijlociu. Fotografia de la Fig. 3a-b este credem edificatoare. Nu numai că rupturile se potrivesc între ele, dar noul fragment, *d*, are la dreapta sa aceeaşi latură verticală, care reprezintă faţa laterală a blocului. De altfel, aceasta a fost finisată cu gradina (dalta cu dinţi), deosebindu-se clar de o ruptură întâmplătoare. În plus, aici este şi mijlocul inscripţiei, unde se întâlneau şi cele două vrejuri de iederă, care înrămează câmpul epigrafic. Neobservând că fragmentele *d* şi *e* se lipesc, I.P. l-a plasat pe cel cu literele „ANA" mai la dreapta textului, sub „*Dacicus*", presupunând că partea curbă ar proveni de la litera „D".

Adăugând şi fragmentul *d* putem aprecia că la o lăţime de 180 cm blocul avea o înălţime de circa 90 cm, ceea ce dă o proporţie de 2:1. Nu putem şti dacă şi celelalte blocuri au avut aceleaşi dimensiuni, motiv pentru care în reconstituirea mea m-am ferit să trasez limitele altor blocuri, dar impresia mea este că textul a fost scris pe 4 blocuri, toate de mari dimensiuni, astfel încât cele laterale să depăşească cu mult câmpul epigrafic, lat de circa 560 cm, putând să ajungă la 720 cm (4 × 180 cm). Astfel ele s-ar aşeza deasupra capitelurilor corintice de pilastru, care străjuiau intrarea, aşa cum am reconstituit ipotetic faţada *tetrapylon*-ului de la intrarea în for[6], sau deasupra coloanelor *propylon*-ului (al căror interax este de 670 cm). În acest caz, în locul frontonului sirian propus de mine[7], ar trebui să presupunem trei arce inegale şi să plasăm deasupra lor inscripţia, ceea ce nu merge din mai multe motive.

Ataşarea fragmentului *d* la blocul III, modifică şi lectura ultimului rând, căci numele oraşului apare acum sub forma: „*colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa*", fără epitetul „*Augusta*", pe care I.P. îl presupune scris în întregime (ceea ce este cu totul neobişnuit). De altfel, epitetul în cauză lipseşte şi din alte inscripţii oficiale, unde este însă prezent apelativul imperial „*Ulpia Traiana*". În mod curios, cele cinci inscripţii, lipsite de epitetul *Augusta*, sunt toate databile pe vremea lui Antoninus Pius (IDR III/2, 84?, 91, 101, 110, 112[8]). Fără a dezvolta aici subiectul apelativelor coloniilor traianice, îmi permit doar să notez că pe fragmentul de la Poetovio (Fig. 6.) apare aceeaşi formulare „[*colonia Ulpia Trai*]*ana Poet*[*oviensium*]", fără epitetul „*Augusta*", ca şi cum intenţia iniţială era de a-l onora pe tatăl natural al împăratului, „Traianus pater" (mort probabil în 97 şi consacrat „*divus Traianus pater*" prin 113[9]) şi nu pe împăratul adoptat de Nerva, al cărui nume a devenit în consecinţă Nerva Traianus. De altfel, în acelaşi an 100 p.Chr., când a fost probabil fondat Poetovio, colonia întemeiată în nordul Africii la Thamugadi a fost numită după sora împăratului, Marciana Traiana (devenită Augusta cândva după anul 100 şi înainte de 105, iar apoi *diva Marciana Aug.* din 112[10]).

Ajunşi în acest punct al demonstraţiei, cititorul îşi poate spune pe bună dreptate că în definitiv lectura nu se schimbă dramatic în urma acestor corecturi. Totuşi se creează astfel spaţiul necesar pentru un nou cuvânt în faţa numelui coloniei, ceea ce s-ar justifica numai dacă numele oraşului ar fi la genitiv/dativ şi nu la acuzativ.

2. Cazul numelui oraşului şi sensul real al inscripţiei

Am arătat deja că desenele efectuate la faţa locului nu sunt exacte. Cea mai gravă eroare grafică se întâlneşte la blocul III, fragmentul *e*, unde în ultimul rând, înainte de „*Dacic*" apare un

[6] ÉTIENNE, PISO, DIACONESCU 2006, Fig. II/46

[7] ÉTIENNE, PISO, DIACONESCU 2006, Fig. II, 52, iar pentru analogii p. 96, n. 85 şi Fig. II/50–51.

[8] Evident mai multe sunt cele cu titlul complet (13 bucăţi; IDR III/2, 70, 74, 76, 78, 82, 85, 86, 87, 90, 95, 96, 98, 99).

[9] KIENAST 1996, 125.

[10] KIENAST 1996, 125.

„M" inexistent pe piatră (Fig. 4a). La un examen detaliat am constatat că tot ceea ce se vede acolo este un orificiu minuscul, făcut de lapicid cu punctatorul, pentru a marca limita unei litere. Acesta a fost luat de I.P. drept vârful unui „M", de unde lectura numelui coloniei la acuzativ. După cum se poate constata şi din fotografia de la Fig. 5, tot ce se vede pe piatră este o ruptură orizontală dreaptă. După opinia mea ea nu poate proveni decât de la hasta superioară a unui „E", pe al cărei traseu s-a produs fractura (Fig. 4b). Pe desenul folosit de I.P. aici apare o linie frântă, ca o acoladă, care evident nu are corespondent în realitate, dar care probabil l-a indus în eroare pe I.P.. În concluzie, aşa cum se poate deduce de pe orice fotografie (inclusiv cea publicată în *Corpus Epigraphicum*, la p. 212, Fig. III/1) ruptura de pe piatră sugerează lectura „[*Trai*]*anae*", numele coloniei fiind în acest caz la genitiv sau la dativ.

Întrucât inscripția se găsea deasupra intrării în for este firesc să completăm înaintea numelui coloniei termenul „*forum*", aşa cum a propus şi Zsolt Mráv în cazul inscripției de la Poetovio, unde numele oraşului e tot la genitiv/dativ. Predicatul putea fi atât „*fecit*", ca la Tergeste, unde Caesar şi-a dotat colonia cu un zid de incintă şi turnuri („*murum turresque fecit*" CIL V 525 = ILS 77), cât şi „*dedit*", ca la Fanum Fortunae, unde oraşul a fost dăruit cu ziduri de către Augustus, fondatorul său („*murum dedit*" ILS 104). Alte exemple de folosire a termenului „dedit" provin de la Nemausus, unde Augustus „*portas murosque coloniae dat*" (CIL XII 3151), de la Iader, unde acelaşi e numit chiar „părinte al coloniei" („*Imp. Caesar divi f. Aug. parens coloniae murum et turris dedit*" CIL 2907 = 13264), ori de la Emona, unde el şi Tiberius „*murum turresque dederunt*" (CIL III 10768 + p. 2328, 26). În primul caz, unde predicatul este „*fecit*", numele oraşului e la genitiv (elementele construite fiind la acuzativ), iar în cel de al doilea, unde predicatul este „*dedit*", numele oraşului este la dativ (*dativus commodi*). O asemenea exprimare apare şi la Philippopolis într-o inscripție bilingvă, latină şi greacă, de pe vremea lui Marcus Aurelius ILS 5337: ... „*murum civitati Philippopolis* [*dedit*]" (aici predicatul a fost completat după varianta greacă). După cum se vede din exemplele citate, cel mai adesea sunt pomenite în inscripții fortificațiile cu care ctitorul a dăruit oraşul, dar nu lipsesc nici alte lucrări costisitoare, precum apeducte şi terme (Brixia: „*divus Augustus, Ti. Caesar divi Augusti f. divi n. Augustus aquas in coloniam perduxerunt*" CIL V 4307 = ILS 114 şi Bononia, unde termele „*divus Aug*(*ustus*) *parens dedit*")[11]. Nu lipsesc nici amfiteatre şi teatre (Emerita Augusta, CIL II 474, respectiv ILS 130), sau chiar poduri (Ariminum, podul peste Marecchia: ILS 113: „*Imp Ca*[*e*]*s divi f. Augustus... Ti. Caesar....dedere*") şi străzile oraşului (ILS 133: „*C. Caesar August*(*i*) *f. cos. vias omnes Arimini stern*[*uit*]...). După cum se vede, fondatorul foloseşte cel mai frecvent verbul „*dedit*" şi absolut sporadic „*faciendum curavit*" sau „*fecit*", ori un termen şi mai precis, precum „*sternuit*"[12].

Forul în sine apare rare ori ca obiect al munificenței imperiale sau private[13], el fiind de obicei un complex de clădiri, care sunt menționate în deobşte separat. De fapt, abia o dată cu Traian el a devenit un edificiu unitar, complet integrat, asemenea clădirii comandamentului trupelor legionare şi auxiliare. Prin urmare, mai degrabă e amintită repararea forului în ansamblu,

[11] Cf. construcții similare efectuate şi de alți împărați: aqua Traiana la Roma (ILS 290), termele lui Hadrian din Ostia, terminate şi decorate de Antoninus Pius (ILS 334), sau apeductul Atenei, realizat în condiții similare (ILS 337).

[12] Alte lucrări imperiale vizau, nu propria ctitorie, ci obiective de interes provincial şi evident strategic, după cum o dovedesc numeroasele borne miliare. Mai mult chiar, Nero i-a ordonat procuratorului său din Thracia construirea de popasuri pentru servitul mesei şi de cartiere generale pe drumurile de interes militar (ILS 231: „... *tabernas et praetoria per vias militares fieri iussit per... proc*(*uratorem*) *proviniae Thraciae*)". Însuşi împăratul Traian aminteşte într-o inscripție de lângă Simitthu (ILS 293) că a construit în folosul provinciei Africa un pod, folosind mâna de lucru militară („...[*pon*]*tem novum a fundamentis* [*op*]*era militum suorum et pecunia sua* [*P*]*rovinciae Africae fecit*").

[13] Ca la Roma: „...*conditor huius fori, curavit*" ILS 5357), sau la Albingaunum (Italia), unde forul apare într-o înşiruire: „... *tecta, forum, portus, commercia, portae...*" (CIL V 7781).

decât construirea lui dintru-început: „... *forum s*(*ua*) *p*(*ecunia*) *rest*[*ituit*]" (Dertona Italia, CIL V 7376), sau „...*forum transitor*[*ium*] *cum aedem Ca*[... *refecit*?]" CIL VIII 2722, Lambaesis (Africa), eventual şi „.... *opus fo*[*ri perfectum*?] *porticu...et rostris* [*refectis*?]" Zattara (Africa) CIL VIII 17268 (= 5178), unde porticul şi tribuna oratorilor sunt de fapt părți ale aceluiaşi for. Normal, în inscripții sunt amintite mai ales astfel de subdiviziuni ale pieței publice, care sunt de obicei reamenajate sau refăcute. Este cazul reparării forului şi basilicii din Beneventum: „... *conspic*[*uo repar*]*atori fori..., restitutori basilicae...*" CIL IX 1596; sau al construirii unui tribunal de marmură în forul din Ostia „... *tribunal in foro marmoreum fecit*", CIL XIV 375, 34 = ILS 6147; sau mai ales a porticului cu arcul său, a cărui lipsă era resimțită de plimbăreții din forul anticei Thugga (Africa): „...*porticum cum arco suo que foro ambiendo deerat a solo coeptam et perfectam*" (CIL VIII 608). De departe cele mai frecvente mențiuni vizau însă pavarea pieței: Aquinum (Italia): „...*hic forum Aquini sua pecunia stravit*" (CIL X 5416); Atina (Italia), unde *quattuorviri* „[*f*]*orum sternendum incohaver*[*unt*]" (Eph.Ep., 8, 275); Libarna (Italia), CIL V 7427 „...*forum lapide quadrat*(*o*) *stravit*..."; Chusira (Africa): ...„*for*(*um*) *cub*[*is stravit*]" (CIL VIII 704). În câteva cazuri sunt amintite chiar şi trotuarele din jurul forului, ca la Caiatia (Italia), CIL X 4585–86, unde *duoviri* ... „*crepidines circ*(*a*) *forum d*(*e*) *s*(*ua*) *p*(*ecunia*) *f*(*ecerunt*)...", iar la Cirta (Africa), CIL VIII 7046, amenajările au luat o amploare deosebită, căci traficul era stânjenit printre altele şi de mulțimea statuilor: ... „*via comm*[*eanti*]*bus incomm*[*odam par*]*tim adstruc*[*tis crepi*]*dinibus aequa*[*tisque*] *statuis quae it*[*er totius*] *fori angustabant...*".

În interpretarea lui I.P., inscripția de la intrarea în forul traianic al Sarmizegetusei ar fi mai mult decât o inscripție de fondare, al cărui predicat firesc ar fi fost „*condidit*". Sensul lui „*fecit*", predicatul pentru care a optat I.P., fiind acela că întregul oraş a fost ridicat din munificența imperială. Totuşi data menționată de inscripție ar fi cea a fondării coloniei şi nu cea a ridicării clădirii pe care a fost scrisă. Analogia invocată de el, inscripția dublet de la Thamugadi (CIL VIII 17842–17843), nu a fost găsită însă în fața forului, ci la cele două porți, de nord şi de vest ale oraşului. Din combinarea fragmentelor de placă de marmură găsite rezultă următorul text:

„*Imp*(*erator*) *Caesar divi Nervae f*(*ilius*) *Nerva Traianus* [*A*]*ug*(*ustus*) *Germanicus*, *pontif*(*ex*) *max*(*imus*), *trib*(*unicia*) *pot*(*estate*) *IIII*, *co*(*n*)*s*(*ul*) *III*, *p*(*ater*) *p*(*atriae*), *c*[*ol*(*oniam*) *Mar*]*cianam Traianam Th*[*a*]*mugadi per* [[*leg*(*ionem*) *III*]] *Aug*(*ustam*) *fec*(*it*) [*instante L. M*]*unati*[*o*] *Gallo leg*(*ato*) *Aug*(*usti*) *pro* [*praetore*]".

Spre deosebire de Sarmizegetusa, inscripția nu a fost scrisă direct pe blocurile de deasupra arcelor intrării, ci pe nişte plăci de marmură, încastrate ulterior în zid. Poarta de nord, de unde provine marea inscripție a lui Antoninus Pius (CIL VIII 2355 = 17852[14]), a fost refăcută în anul 149 ca un arc de triumf dedicat împăratului în viață. Cu această ocazie poarta traianică a fost demolată, iar inscripția inițială va fi fost rescrisă pe o placă încastrată în noul zid. Acesta pare să fie şi cazul controversatei porți de vest, unde aşa-zisul „arc al lui Traian" poartă amprenta stilistică a barocului severian, dar unde s-a găsit doar placa dublet a inscripției traianice de fondare[15].

Dar principala deosebire față de inscripția de la Sarmizegetusa nu este locul de proveniență, ci conținutul, căci cea de la Thamugadi pomeneşte rolul pe care legiunea III Augusta şi legatul său, l-au avut în construirea coloniei („*coloniam... fecit per legionem III Augustam*"). Or, la Sarmizegetusa, deşi arheologic e dovedit că o vexilație a legiunii IIII Flavia Felix a contribuit la

[14] Pentru contextul descoperirii v. BOESWILLWALD/CAGNAT/BALLU 1891–1905, 128 sqq.

[15] După cum a intuit LÉZINE 1967, 122–127, iar ROMANELLI 1976, 317–321 a afirmat-o răspicat, arcul este severian, dar inscripția de pe blocurile aticului a dispărut, fiind probabil refolosită în epoca bizantină sau medievală, astfel încât în săpătură s-a găsit doar placa cu inscripția lui Traian, care va fi căzut mai repede la pământ.

construirea mai multor edificii, inscripția nu pomenește nimic despre mâna de lucru militară. Tocmai de aceea am preferat predicatul „*dedit*". Nu numai că el este mai frecvent, dar după „*fecit*" ne-am aştepta să apară „*per legionem...*", ca la Thamugadi, ceea ce nu este cazul la Sarmizegetusa.

Tocmai de aceea cea mai bună analogie pentru noi este inscripția de la Poetovio, care deşi e fragmentară, prin prezența genitivului – dativului şi prin formularea lapidară, se apropie cel mai bine de inscripția sarmizegetusană. Fragmentul a fost găsit în zona centrală a anticului Poetovio şi este mai probabil să se refere la for decât la alte edificii, cu care ctitorul îşi va fi dăruit oraşul recent fondat.

„[*Imp*(*erator*) *Caes*(*ar*) *divi Nervae fil*(*ii*) *Nerva Traianus Aug*(*ustus*), *Germanicus*, *Dacicus*, *po*]*ntife*[*x maximus, tribunicia potestate*??, *imp*(*erator*)] *IIII, co*(*n*)*s*(*ul*) *V*, [*pater patriae, coloniae Ulpiae Trai*]*anae Poet*[*oviensium forum dedit*]"

În definitiv, bunul împărat Traian a făcut la Sarmizegetusa nu numai forul, ci şi cel puțin un apeduct[16], poate străzile şi chiar porțile cu zidurile oraşului. S-ar putea ca într-o bună zi săpăturile la una din porți să ducă la descoperirea unei alte inscripții de construcție, similară cu cea de față, dar referindu-se strict la poarta respectivă. Prin urmare, lectura lui I.P., deşi greşită, nu este de natură să schimbe istoria pe care o cunoaştem; cu o singură excepție: data fondării oraşului.

3. Datarea inscripției

Ca urmare a metodei superficiale de lucru, I.P. plasează fragmentul *h* imediat după *g*, deşi observă că are la dreapta o muchie rectilinie şi verticală, pe care o interpretează ca margine de bloc, ceea ce este corect. Dar, la distanță de numai o literă şi mai la dreapta este limita stângă a blocului III (fragmentul *g*) astfel încât *h* trebuie plasat în altă parte, probabil spre începutul textului. Fără a observa aceasta, I.P. conchide că nu există loc în cazul puterii tribuniciene a lui Traian decât pentru un X, ceea ce înseamnă anul 106. Consecințele ar fi dramatice, căci aproape în toiul războiului colonia ar fi fost deja fondată, provincia organizată, iar în fruntea ei s-ar fi găsit prin urmare încă din anul 106 guvernatorul D. Terentius Scaurianus. După ce s-a străduit din răsputeri să acrediteze această teză, I.P. însuşi şi-a dat seama de şubrezenia propriei construcții[17]. În primul rând, ideea că la 11 august 106 războiul dacic era terminat, nu se bazează decât pe o diplomă, care atestă decorarea în mod excepțional a unei trupe de britani şi nu face referire la întreaga armată, cum ar fi fost firesc, dacă episodul nu ar fi avut o valoare locală ci una generală, cum ar fi căderea Sarmizegetusei, capturarea lui Decebal etc. În realitate, operațiunile militare s-au prelungit până către finele anului[18], iar în 107 a izbucnit conflictul cu iazigii. Abia în anul 109 sunt emise primele diplome militare, iar D. Terentius Scaurianus, fondatorul coloniei Dacica Sarmizegetusa, este atestat pentru prima oară abia acum. El fusese precedat de un oarecare Iulius Sabinus. Cu destul timp în urmă subliniam că şi în anul 110 confiniul dintre Pannonia Inferior şi Dacia nu era încă clar stabilit din moment ce mai multe trupe figurează în aceeaşi zi (2 iulie) ca făcând parte atât din armata Daciei, cât şi a Pannoniei Inferior[19]. Este deci puțin probabil ca încă din anul 106 Scaurianus să se fi aflat în fruntea provinciei şi să fi decis fondarea coloniei. Oricum, Traian trebuie să fi fost deja la Roma, căci nu a asistat la ceremonia fondării, desfăşurată numai „sub auspiciile

[16] PISO/BĂEŞTEAN 2000, 223–229.

[17] PISO 2006, 214, unde acceptă în spațiul dintre *tr.pot.* şi *imp.* mai multe variante, chiar şi un XV, adică anul 111.

[18] Capturarea lui Decebal de către Ti. Claudius Maximus a avut loc după 2 septembrie 106 (Plinius *ep.* 8,4,2); cf. BENNETT 1997, 101.

[19] DIACONESCU 1997, 37–38.

sale"[20]. El nu trebuie să fi fost însă străin de organizarea cu precizie matematică a noii provincii, comandamentul suprem găsindu-se în zona viitoarei colonii, la egală distanță, 72 mii de pași, de cele două castre legionare, cel de la Berzobis, ocupat de leg. IIII Flavia Felix și cel de la Apulum, ocupat de leg. XIII Gemina[21]. Este mai rezonabil să credem că actul fondării coloniei Dacica s-a produs, „după ce s-au liniștit apele" și veteranii au fost lăsați la vatră, adică prin anii 108–110.

Totuși în actualul stadiu al cercetărilor nu are rost să speculăm asupra datei exacte a fondării Sarmizegetusei. De altfel, puterea tribuniciană înscrisă deasupra intrării în forul coloniei trebuie să fi reprezentat data dedicării respectivului for, conform sensului inscripției. Din punct de vedere arheologic monumentul gromei și *tetrapylon*-ul au fost dedicate înaintea construirii treptelor de la intrare și în general înainte ca forul să fi fost finisat, adică în faza II B[22]. Ea a început la câțiva ani după fondarea coloniei, când a fost demolat ce mai rămăsese din forul de lemn. Dacă primul for a funcționat cel puțin doi ani, căci are la rândul său două faze, iar construirea forului de piatră în jurul părții rămase din cel de lemn va fi durat alți doi, atunci pentru completarea marii inscripții anul 111, adică *tr.pot. XV*, e o soluție posibilă. Dacă acordăm forului de lemn o viață mai lungă, sau optăm pentru o dată târzie a fondării orașului (anul 110), atunci nici chiar *tr.pot. XX* nu poate fi exclusă, cu modificările de rigoare ale titulaturii imperiale. De altfel, scăpați de fragmentul *h*, putem completa grafic orice cifră între XV și XXI.

Dacă vreun pedant ar dori să găsească un loc precis pentru fragmentul *h*, îi pot oferi *exempli gratia* reconstituirea de la Fig. 2b, unde sub P de la *imp.* apare M de la *Germanicus*, împins la începutul rândului de epitetul *Parthicus* (începând cu februarie 114[23]). Personal, nu cred în această variantă, care ne obligă să plasăm în primul rând și un *optimus* (titlu adăugat începând cu august 114), blocul mai bine păstrat ajungând astfel aproximativ în centrul inscripției. Cred că cel mai înțelept este să ne mărginim la datele mai sigure, cum ar fi lipsa epitetului *Augusta* din numele inițial al orașului și mai ales cazul genitiv, care sugerează că ne găsim în fața inscripției de construcție a forului și nu a inscripției de fondare a coloniei.

ABREVIERI ȘI BIBLIOGRAFIE

BENNETT 1997
J. BENNETT, Trajan, Optimus Princeps. A Life and Times (London-New York 1997).

BOESWILLWALD/CAGNAT/BALLU 1891–1905
E. BOESWILLWALD, R. CAGNAT, A. BALLU, Timgad, une cité africaine sous l'Empire romain (Paris 1891–1905).

DIACONESCU 1997
AL. DIACONESCU, Dacia under Trajan. Some observations on Roman tactics and strategy. Acta Mus. Napocensis 34/I, 1997, 13–52.

DIACONESCU 2004
AL. DIACONESCU, The Towns of Roman Dacia. An overview of recent archaeological research in Romania. Roman Dacia. În W.S. Hanson, I.P. Haynes (ed.), The Making of a provincial society (JRASuppl. Series 56) Portsmouth, Rhode Island 2004, 87–142.

ÉTIENNE/PISO/DIACONESCU 1990
R. ÉTIENNE, I. PISO, AL. DIACONESCU, Les deux forums de la Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa. Rev.Études Anciennes 92, 1990, 273–296.

[20] Traian a intrat triumfal în Roma pe la mijlocul lui iunie 107 (Plinius, *ep.* 6,5,5 și 13,2; BENNETT 1997, 102).
[21] DIACONESCU 1997, 15–16.
[22] ÉTIENNE/PISO/DIACONESCU 2006, p. 90.
[23] KIENAST 1996, 123.

ÉTIENNE/PISO/DIACONESCU 2004
R. ÉTIENNE, I. PISO, AL. DIACONESCU, Les fouilles dans le „forum vetus" de Sarmizegetusa. Raport général. Acta Mus. Napocensis 39–40/I, 2002–2003 [2004], 59–154.
ÉTIENNE/PISO/DIACONESCU 2006
R. ÉTIENNE, I. PISO, AL. DIACONESCU, Le rapport archéologique. Le forum vetus de Sarmizegetusa, I, Bucureşti 2006, 41–210.
KIENAST 1996
D. KIENAST, Römische Kaisertabelle, Darmstadt 1996.
LÉZINE 1967
A. LÉZINE, Note sur l'arc dit de Trajan à Timgad, Bull. Arch. Algérienne, II, 1966–1967, 122–127.
MRÁV 2000
Z. MRÁV, Building inscription of Trajan from Poetovio. În G. Németh, P. Forisek (ed.) Epigraphica I. Studies on Epigraphy (Debrecen 2000), 77–94.
OPREANU 2006
C. H. OPREANU, Activitatea constructivă a legiunii IIII Flavia Felix la nordul Dunării în anii 101–117 p.Chr. În E.S. Teodor, O. Țentea (ed.) Dacia Augusti Provincia. Crearea provinciei (Bucureşti 2006), 51–74.
PETOLESCU 2005
C.C. PETOLESCU, Inscripții latine din Dacia (Bucureşti 2005).
PISO 1998
I. PISO, Colonia Dacica Sarmizegetusa. În G.A. Popescu (ed.) Traiano, ai confini dell'Impero (Milano 1998), 134–136.
PISO 2006
I. PISO, L'Epigraphie (sau Corpus Epigraphicum), nr. 1. Le forum vetus de Sarmizegetusa, I (Bucureşti 2006), 211–339.
PISO/BĂEŞTEAN 2000
I. PISO, G. BĂEŞTEAN, Des *fistulae plumbae* à Sarmizegetusa. Acta Mus. Napocensis 37/1, 2000, 223–229
PISO/DIACONESCU 1999
I. PISO, AL. DICONESCU, Testo epigrafico, supporto architettonicoe contesto archeologico nei fori di Sarmizegetusa. În Atti del XI Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, Roma 1999, 125–137.
ROMANELLI 1976
P. ROMANELLI, L'arco di Traiano a Timgad: una ipotesi. În Mélanges d'histoire ancienne et d'archéologie offerts à P. Collart, (Lausanne 1976), 317–321.

THE MONUMENTAL INSCRIPTION AT THE ENTRANCE IN THE TRAJANIC FORUM OF SARMIZEGETUSA. A RE-INTERPRETATION

(Abstract)

Some years ago I expressed my doubts about the traditional reading of the great imperial inscription, found at the entrance to the Trajanic forum of Sarmizegetusa.[1] It was published several times and interpreted as the foundation inscription of the colony.[2] In my opinion it is more likely the building inscription of the forum itself.

Only around 33% of the inscription has survived. According to the version given by Ioan Piso (Fig. 1) the name of the colony was in accusative and the predicate of the sentence would have been „fecit":

[*Imp*(*erator*)] *Ca*[*es*(*ar*)] *Div*[*i*] *Ne*[*r*]*v*[*a*]*e f*[*ilius*] *Nerva Trai*[*a*]*n*[*us*] /
[*Aug*(*ustus*) *Germanicus*] *D*[*acicus, p*]ontif(*ex*) *max*(*imus*), *trib*(*unicia*) *pot*(*estate*) [*X i*]*m*[*p*(*erator*) *VI*,] /

[1] DIACONESCU 2004, 92–93.

[2] See lately PISO 2006, 211–214 with previous literature.

[*co*(*n*)*s*(*ul*) *V, p*(*ater*) *p*(*atriae*), *col*(*oniam*) *Ulpiam Trai*]*ana*[*m Augusta*]*m Dacic*(*am*) [*Sar*]*miz*[*egetusam fecit*].

According to my reading of the same text (Fig. 2a) the name of the colony is in genitive, or more likely in dative (*dativus commodi*), and the predicate must have been „*dedit*", implying the word „*forum*" as a direct object. I also doubt the possibility to reconstruct the number of *tribunicia potestas* and thus the date of the inscription:

[*Imp*(*erator*)] *Ca*[*es*(*ar*)] *Div*[*i*] *Ne*[*r*]*v*[*a*]*e f*[*ilius*] *Nerva Trai*[*a*]*n*[*us*] /
[*Aug*(*ustus*) *Germanicus Dacicus, p*]ontif(*ex*) *max*(*imus*), *trib*(*unicia*) *pot*(*estate*) [?? *i*]*m*[*p*(*erator*) *VI?*,] /
[*co*(*n*)*s*(*ul*) *V-VI?, p*(*ater*) *p*(*atriae*), *forum col*(*oniae*) *Ulpiae Trai*]*anae* Dacic(*ae*) [*Sar*]*miz*[*egetusae dedit*].

My disagreement with the previous version is based on a re-examination of the fragments discovered, which led me to the conclusion that the drawings used by I. Piso were partially inaccurate. He credited more these drawings then a direct check of the surviving blocks, and so I question some of his starting points.

First, he believes that the text was written on six blocks (but he does not define them). Only in the case of fragment *h* he remarked that it has a strait border to its right, which indicates the limit of a block. As far as I am concerned I have identified one block, of 180 × 90 cm, by reuniting fragments *d*, *e*, *f*, *g*, which match together. Obviously there was another block to the left of this one and probably other two to the right, so that the block that survived must have been the third of four, on which the inscription was written (see. Fig. 2). I. Piso did not realise that fragment *d* matches with *e*, as shown in Fig. 3, and that both represent the right border of the same block III, so he misplaced fragment *d*. In my reconstruction the name of the town becomes „*colonia Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusa*", without the byname „*Augusta*", which appears later on several inscriptions from Sarmizegetusa (IDR III/2, 70, 74, 76, 78, 82, 85, 86, 87, 90, 95, 96, 98, 99). Yet, there are four or five official inscriptions without this byname, but with the imperial name „*Ulpia Traiana*" (IDR III/2, 84?, 91, 101, 110, 112), most of them dated under Antoninus Pius. The name of other Trajanic colonies, called simply „Ulpia Traiana", but not „Augusta", shows the same pattern, so my version is by no means an exception.

Secondly, in the last row on fragment *e* Piso sees an M, and cosequently he reads „[... *Augusta*]*m Dacic*(*am*)", taking the name of the town to be in Accusative. By analogy to the double inscription from Thamugadi he completed in the one from Sarmizegetusa the predicate „*fecit*", interpreting it not as a simple building inscription, but as a foundation one. As far as I am concerned I see the letter E in the last row of bloc *e*, the stone being broken horizontally just along the upper line of this letter (see. Fig. 5). Again the drawing used by I. Piso proves to be inaccurate (Fig. 4a); the line of the brake being in reality strait. In my version (Fig. 4b) the name of the colony is thus in Genitive or Dative: „[...*col*(*oniae*) *Ulpiae Trai*]*anae Dacic*(*ae*) [*Sar*]*miz*[*egetusae...*], as in the building inscription from Poetovio (Fig. 6). Since the fragments from Sarmizegetusa were found in front of the entrance to the main square of the colony, it is justified to complete the word „*forum*" before the name of the town. Further, I prefer the predicate „*dedit*", as in many other similar cases, in stead of „*fecit*", which would also imply some explanation, like „*per leg*(*ionem*)...", as in the inscription from Thamugadi. In my opinion the best analogy for the inscription of Sarmizegetusa is the one from Poetovio and I agree with its reconstruction proposed by Z. Mráv, as the building inscription of the forum.[3]

The dating of the Sarmizegetusa inscription is another issue. In I. Piso's reconstruction between „TR POT" and „IMP" there is not enough place for more than an X, so that he proposes the year 106 for the foundation of the colony. As already mentioned above, fragment *h*, containing an M, N, or a P in the first row, and represents the right limit of a block. It could not belong to number IV, because the previous block, number III, ends with the letter I in the first row, and consequently block IV started with an A in the same line. If we want to find a place for fragment *h*, I suggest *exempli gratia* the reconstruction from Fig. 2b, which is absolutely theoretical. It also shows that one could complete any figure for the *tribunicia potestas*. In my opinion the date on the inscription represented the complexion of the forum, which felt most probably in the last years of Trajan's reign, but in the present stage of research there is no way of reconstructing graphically this date with any certitude.

In fact all that matters is the final conclusion that the big imperial inscription from Sarmizegetusa referred to the building of the forum and not to the foundation of the colony. This alternative reading is sustained by several details in the field.

[3] MRÁV 2000, 77–94.

Fig. 1. Inscripția de pe *propylon*-ul forului din Sarmizegetusa (după PISO 2006, 212).
The inscription on the *propylon* of the forum from Sarmizegetusa (after PISO 2006, 212).

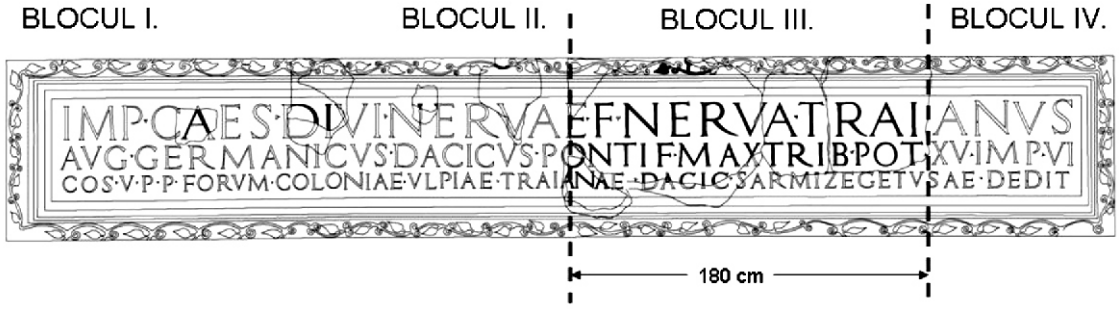

Fig. 2a. Inscripția de pe propylon-ul forului din Sarmizegetusa. Reconstituirea propusă de autor.
The inscription on the *propylon* of the forum from Sarmizegetusa. Reconstruction suggested by the author.

Fig. 2b. Aceeași inscripție, variantă *exempli gratia*.
The same inscription, a variant *exempli gratia.*

Fig. 3. Blocul III cu fragmentele pertinente reunite de autor.
Block 3 with the right fragments reassembled by the author.

b

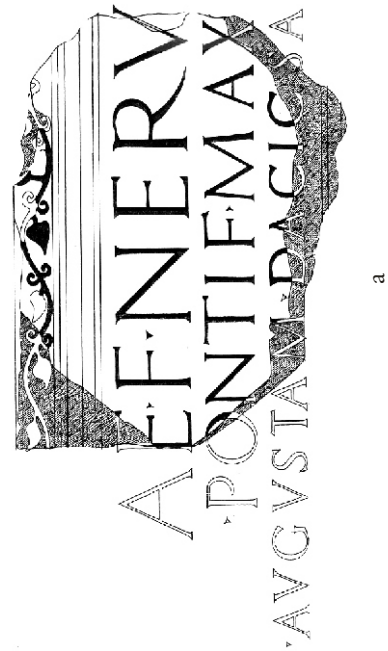

a

Fig. 4. Zona centrală a inscripției, conform desenului folosit de I.P. (a) și corectura adusă de autor (b).
The central part of the inscription according to the drawing used by I.P. (a) and the correction made by the author (b).

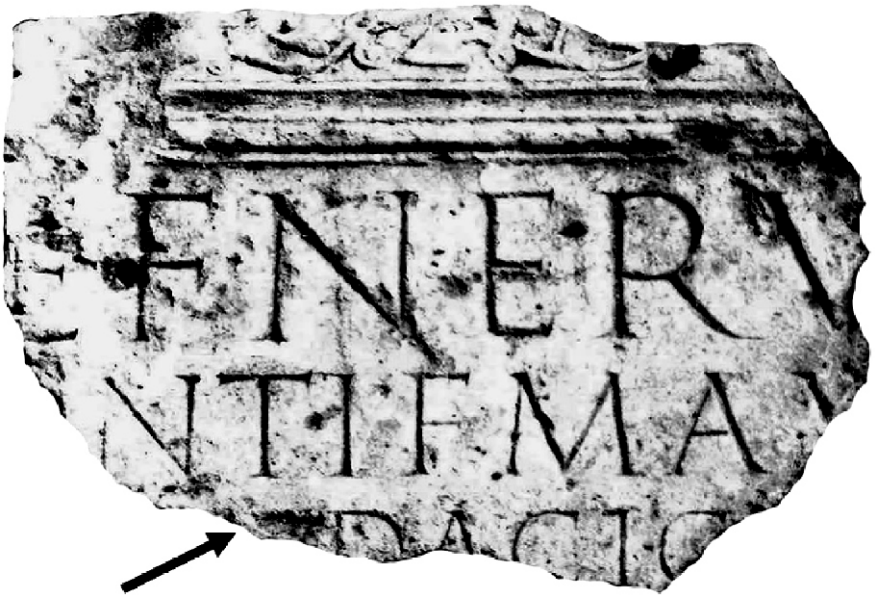

Fig. 5. Zona centrală a inscripției, fotografie cu indicarea rupturii din dreptul hastei orizontale superioare a lui E.
The central part of the inscription, photo pointing the breaking of the horizontalupper line of the letter E.

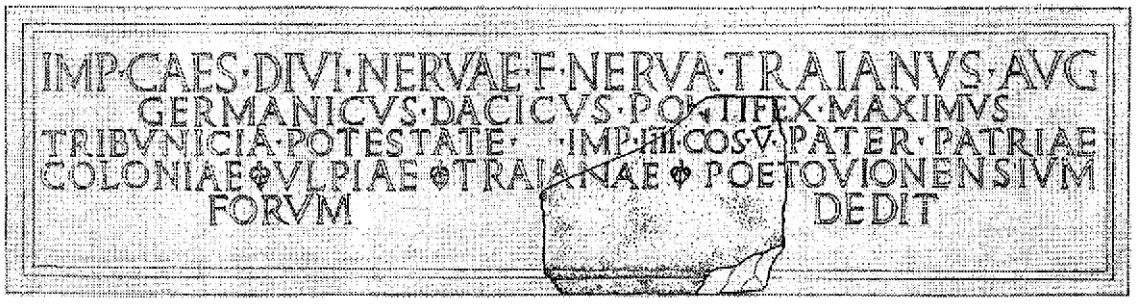

Fig. 6. Inscripția traianică de la Poetovio, după MRÁV 2000.
The Trajanic inscription from Poetovio, after MRÁV 2000.